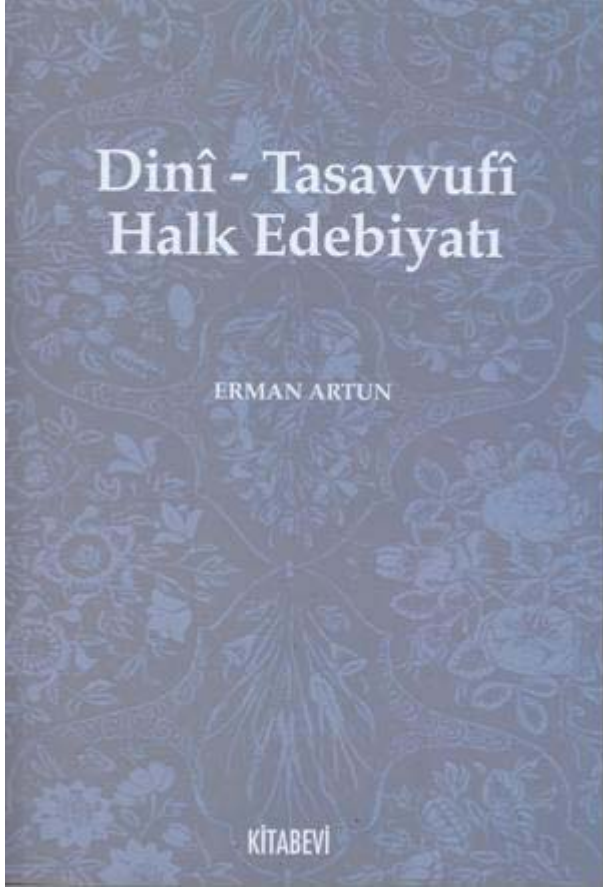

Prof. Dr. Erman Artun, **Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı** (Genişletilmiş 2. Baskı)

Prof. Dr. Erman ARTUN

1948'de Tekirdağ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini 1966 yılında Tekirdağ Namık Kemal Lisesi'nde tamamladı. Aynı yıl Edirne Erkek Öğretmen Okulu'ndan da mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü 1971 yılında bitirdi. Tekirdağ'da edebiyat öğretmeni ve Tekirdağ Eğitim Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1984-1987 yılları arasında Yugoslavya Belgrat Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde okutman olarak görevlendirildi. 1988 yılında Yugoslavya Priştine Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Trakya Üniversitesinde okutman olarak çalıştı. 1991'de Yardımcı Doçent, 1997'de Doçent, 2003'te Profesör oldu. 1991 yılından beri Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Ana Dilim dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Yurt dışı ve içinde uluslar arası, ulusal kongre ve sempozyumlara katılıp altmışın üzerinde bildiri sundu. Doksanın üzerinde yayımlanmış bilimsel makalesi vardır.

Diğer Kitapları:

Tekirdağ Folklor Araştırması (1978), Tekirdağ Folklorundan Örnekler (1983), Vezbanja iz Savremenog Turskog Jezika Sa Tekstovima, Beog-rad (1988), Tekirdağ Halk Oyunları Araştırması (1993), Tekirdağ Çocuk Oyunları Araştırması (1993), Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları (1993), Adana Âşıklık Geleneği ve Âşık Feymani (1996), Tekirdağ

Halk Kültürü Araştırmaları (1998), Adana Mutfak Kültürü ve Adana Yemekleri (1998), Adana Halk Kültürü Araştırmaları (2000), (genişletilmiş ikinci baskısı Adana Halk Kültürü, 2006), Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı (Birinci Baskı 2001, Genişletilmiş İkinci Baskısı 2005), Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı (Birinci Baskı, 2002) Halk Edebiyatına Giriş (Birinci ve İkinci Baskı 2004), Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri (2004), Türk Halkbilimi (2005).
İÇİNDEKİLER

Ön Söz	XIII
Kısaltmalar.....	XVI

GİRİŞ

DİNÎ-TASAVVUFÎ HALK EDEBİYATINI BESLEYEN

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE İNANÇ SİSTEMLERİ,

ÖĞRETİLER, DİNLER VE İNANIŞLAR

A) İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri..... 1

B) İslamiyet Öncesi İnanç Sistemlerine Bağlı Kültler,

Adet, İnanç ve Pratikler..... 17

BİRİNCİ BÖLÜM TASAVVUFUN DOĞUŞU - GELİŞMESİ - YAYILMASI -EDEBİYATI ETKİLEMESİ

A) Tasavvufa Genel Bir Bakış..... 39

1) Tasavvuf Nedir?..... 39

2) Tasavvufun Kökeni..... 43

3) Tasavvufun Kaynakları..... 45

4) Tasavvufun Kurumlaşması - Yayılması..... 47

5) Tasavvuf Teorileri..... 49

6) Tarikatların Ortaya Çıkması: Tekkeler, Zaviyeler..... 50

7) Anadolu'ya Yönelen Tasavvufî Akımlar 52

B) Türklerin İslâmîyet'i Kabul Etmeleri ve Türklerde Dinî -

Tasavvufî Edebiyatın Başlangıcı..... 53

1) Türklerin İslâmîyeti Kabul Etmeleri..... 53

2) Türklerin Tasavvuf Akımlarıyla Tanışmaları.....	54
3) Melamîlik Akımı	56
4) Tasavvuf Edebiyatının Başlaması	56

İKİNCİ BOLUM

ANADOLU'DA TASAVVUF AKIMLARI, TARİKATLAR,

ZÜMRELER, KURUMLAR

A) 11-13. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyo-Kültürel Yapısına Genel Bakış . . .59

B) Anadolu'da Tasavvuf Akımları ve Tarikatlar..... 59

1) Kadirîlik	60
2) Yesevîlik	60
3) Rufaîlik.....	61
4) Nakşibendîlik.....	61
5) Halvetîlik	61
6) Bayramîlik	61
7) Celvetîlik.....	62
8) Mevlevîlik.....	62
9) Bektaşîlik.....	62

C) Anadolu'da Tasavvuf Zümreleri:..... 62

a) Bâtmîlik.....	62
b) Hurufîlik.....	63
c) İşrakîye	63

D) Anadolu'da Tasavvuf Kurumları: Tekkeler, Medreseler 63

E) Anadolu Halk Sufiliği Geleneği	65
1) Kalenderîler	66
2) Yesevîler.....	66
3) Haydarîler	66
4) Vefâîler.....	67

F) Halk Sufiliğinin Anadolu'da Yeniden Yapılanması 67

1) Babaîlik.....	67
2) Bektaşîlik	68
3) Alevîlik.....	69

G) Tasavvufun Toplum Yaşamına Etkisi 71

1) Tasavvufun Sosyal Yaşama Etkisi.....	71
2) Tasavvufun Sanata Etkisi.....	71

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DİNÎ-TASAVVUFİ HALK
EDEBİYATININ ANADOLU'DA OLUŞUMU VE
GELİŞİMİ**

A) Tasavvufun İnce Tasavvuf Edebiyatının Anadolu'ya Taşınması 73

B) Anadolu'da Türk Edebiyatının Yeniden Yapılanması 76

C) Anadolu'da Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatının Oluşması..... 77

D) Anadolu'da Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Çığırını Açanlar 83

E) Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Zümreleri 90

Zühdî Halk Edebiyatı 91

2) Melâmî-Hamzavî Zümre Edebiyatı.....	91
--	----

3) Alevî-Bektaşî Zümre Edebiyatı.....	93
---------------------------------------	----

F) Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatında İki Zümre, İki Sanatçı Tipi:

Dinî-Tasavvufî Halk Şairi ve Hak Âşığı	97
G) Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatının Genel Özellikleri	99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNÎ - TASAVVUFÎ HALK EDEBİYATI NESRİNE

GENEL BİR BAKIŞ

A) Dinî Metinler.....	104
1) Tefsir	104
2) Hadis	105
3) Akâid	105
4) Fıkıh	105
5) Tasavvuf Konulu Metinler	105
B) Menkabevî İslam Tarihi	105
1) Siyer	105
2) Kısas-ı Enbiyâ.....	106
3) Tezkiret-ül Evliya	106
4) Maktel-i Hüseyin.....	106
C) Dinî - Destanî Metinler	106
1) Hamzanâme	106
2) Ebû Müslimnâme.....	107
3) Battalnâme	108
4) Saltuknâme.....	109
5) Menâkıpnâmeler	110
a) Menâkıbü'l Ârifin	110
b) Menâkıbü'l Kutsiyye Fi Menâsıbi'l-Ünsiyye.....	111
c) Menâkıb-ı Hacı Bektaş Veli.....	111

d) Vilâyetnâme-i Hacım Sultan	111
e) Vilâyetnâme-i Abdal Musa.....	112
f) Menâkıb-ı Kaygusuz Baba	112
g) Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan	112
h) Vilâyetnâme-i Sultan Şucauddin.....	112
i) Vilâyetnâme-i Otman Baba.....	112
6) Danişmendnâme	113
7) Hz. Ali Cenknâmeleri	113
8) Kesikbaş Hikâyesi.....	114
9) Muhammet Hanifi Cenklere	114
10) İbrahim Edhem Hikâyesi.....	114
11) Müseyyeb Gazi.....	115
D) Destanî Tarihler	115
1) Selçuknâme	115
2) Gazavatnâme	115
3) Tevârih-i Âli Osmanlar.....	116

BEŞİNCİ BÖLÜM

BIÇİM VE TÜR

BIÇİM.....	119
1) Vezin	119
a) Aruz.....	120
b) Hece.....	120
2) Kafiye.....	123
NAZIM BIÇİMLERİ.....

A) Divan Edebiyatından Alınan Nazım Biçimleri.....	123
1) Gazel	123
2) Kaside.....	124
3) Kıt'a	124
4) Musammat	124
5) Terki-i bend.....	124
6) Terci-i bend.....	124
7) Rubâî	124
8) Tuyuğ	124
9) Mesnevi.....	124
B) Halk Edebiyatından Alınan Nazım Şekilleri.....	124
1) Mânî	125
2) Koşma.....	125
NAZIM TÜRLERİ	126
1) İlâhî	126
a) Ayin	127
b) Tapuğ.....	128
c) Nefes-Deme.....	128
ç) Durak.....	128
d) Cumhur.....	128
2) Nefes	130
3) Tevhid.....	131
4) Münâcaat	131
5)Na't.....	133
6) Miraciye	133

7) Mevlid.....	134
8) Hilye	134
9) Ramazaniye	135
10) Methiye.....	136
11) Hikmet	137
12) Nutuk.....	138
13) Devriye	139
14) Sathiye.....	140
15) Maktel-Mersiye	142
16) Menâkıbnâme.....	143
17) Selamnâme.....	144
18) Nevrûziye.....	144
19) Destur	144
20) Gevhernâme.....	144
21) Dolapnâme.....	145
22) Hicretnâme.....	145
23) Velâyetnâme.....	145
24) Vucudnâme.....	145
25) Nasihatnâme.....	146
26) İbretnâme	146
27) Fütuvvetnâme.....	146
28) Gazavatnâme.....	146
29) Tahassurnâme.....	146
30) Tarikatnâme	146

31) Kıyametnâme.....	146
32) Şefaathâne	146
33) Medednâme	147
34) Düvaz/Düvazdeh/Düvazimam.....	148

ALTINCI BÖLÜM

ÜSLUP

A) Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatında Üslup	151
B) Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Şairlerinin Ortak Anlatım Özellikleri	154
C) Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatında Anlatım Şekilleri	155
D) Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatında Anlatım Kalıpları	155
E) Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatında Anlam ve Söz Sanatlarıyla Anlatım	156

YEDİNCİ BÖLÜM

İÇERİK

A) Dinî-Tasavvufî Edebiyatta Şairin Yetiştirilmesi.....	161
B) Dinî-Tasavvufî Edebiyatta İlâhî Aşk ve Güzellik Anlayışı.....	161

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DİNÎ-TASAVVUFÎ HALK EDEBİYATINDA

BAZI TERİM VE KAVRAMLAR /161

DOKUZUNCU BÖLÜM

DİNÎ-TASAVVUFÎ HALK EDEBİYATI TEMSİLCİLERİ VE

ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

12-20. Yüzyıllarda Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı.....	197
12. Yüzyıl Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı	198
Ahmet Yesevî	198
13. Yüzyıl Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı	203

Yunus Emre.....	206
Hacı Bektaş Velî	216
14. Yüzyıl Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı	218
Abdal Musa	220
15. Yüzyıl Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı	222
Hacı Bayram Velî.....	226
Kaygusuz Abdal.....	230
Akşemseddin	237
Eşrefoğlu Rûmî.....	241
Üftade	244
16. Yüzyıl Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı	247
Kaygusuz Vizeli Alâeddin.....	248
Ümmî Sinan	252
Şah İsmail (Hatayî)	255
Pir Sultan Abdal.....	260
Kul Himmet	267
Ahmet Sârbân.....	271
Muhyeddin Abdal	273
Sürurî	275
Hayderî	276
Balım Sultan	277
Derviş Hacı.....	280
Abdürrahim Tırsî.....	281
Seyyid Nizamoğlu.....	285
17. Yüzyıl Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı.....	286

Aziz Mahmud Hüdâî.....	287
Niyazi-i Mısrî.....	290
Kul Budala.....	:295
Kul Nesîmî	297
Gaybî Sunullah.....	300
Adem Dede.....	303
Âşık Viranî.....	305
Kazak Abdal.....	306
Oğlanlar Şeyhi İbrahim.....	308
Muhyî	311
Teslim Abdal.....	313
Nakşî	315
18. Yüzyıl Dinî - Tasavvufî Halk Edebiyatı.....	316
Kul Şükrü.....	317
19. Yüzyıl Dinî - Tasavvufî Halk Edebiyatı	319

Kul Himmet Üstadım	320
Everekli Seyram.....	323
Türabı	324
Âşık Veli	326
Hekimhanh Esirî	329
Âşık Ruhsatî.....	330
Cemali Baba	332
Mihrabî	334
20. Yüzyıl Dinî - Tasavvufî Halk Edebiyatı	335
Yozgatlı Hüznî	335
Edib Harabî.....	338
Vahit Lütfî Salcı.....	340
SÖZLÜK	343
KAYNAKÇA.....	359
KİŞİ ADLARI DİZİNİ	373

Ön Söz

Türklerin İslâmiyet'i kabul edip Müslüman olmalarından sonra 11. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden tekkelerde mutasavvıflar, medreselerde ise bilginler aracılığıyla ortaya konan ürünler, dinî-tasavvufî bir karakter taşıyordu. Tekkelerin bir bölümü geniş kitleleri etkileyerek gelişip yayıldı. Büyük mutasavvıf kişilerin çevresinde oluşan tasavvuf teşkilat ve tören sistemi hâline gelen tarikatlar, güzel sanatların gelişiminde çok önemli roller oynamıştır. Edebiyat, tasavvuf heyecanı için de bir anlatım aracı olmuş, şiirlerde dile gelmiştir. Tasavvuf, toplumun her kesiminden temsilci bulmuştur. Dinî-tasavvufî edebiyat mutlak güzelliğe ulaşma çabası ile ilâhî aşkı, şiirlerle yüceltir.

Türk edebiyatı, Tanzimat'tan sonra divan edebiyatı, halk edebiyatı ve dinî-tasavvufî edebiyat olarak tasnif edilip incelenmeye başlamıştır. Bu da edebiyatların sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği sorununu beraberinde getirmiştir. Dinî-tasavvufî edebiyat, divan edebiyatında ve halk edebiyatında olmak üzere iki koldan yürümüştür.

Bazı tarikatlar aydın kesimlerde ve şehir merkezlerinde yaygınlık gösterdiği için bu tarikat mensupları edebî ürünlerini aruz vezniyle ve divan şiiri tarzında vermişlerdir. Tasavvuf bütün divan şairlerinin şiirlerine renk katmış, onlar tasavvufun zengin anlamlarla yüklü kelime, deyim, terim, mecaz ve alegori dünyasından büyük ölçüde yararlanmışlardır. Divan şairi için şiir ve sanat, ön sırada yer alır. Tasavvuf düşünce ve duygu planında olup şiirin içinde erimiştir. Bir divan şâiri mutasavvıf da olsa şiirinde telkinci bir hava görülmez.

Bazı tarikatlar daha çok halk arasında yayılmış, bu tarikat mensupları seslendikleri kitle halk olduğu için edebî ürünlerini divan ve halk edebiyatlarından aldıkları şekil, ölçü ve türlerle halk diline yakın bir dille vermişlerdir. Bunlar tam anlamıyla divan şâiri ve âşık sayamayacağımız sanatçı tipidir. Bu sanatçılar da yetiştikleri çevre ve seslendikleri kitleye göre "Dinî-tasavvufî halk şairleri" ve "Hak âşıkları" olmak üzere iki ayrı zümre oluşturmuşlardır. Bu zümre sanatçıları dinî-tasavvufî halk edebiyatını meydana getirmişlerdir.

Dinî-tasavvufî halk edebiyatı şâirleri, divan şiiri çevresine ve kültürüne yakın çevrelerde yetişmiş olduğu için onlarda divan şiirinin etkisi daha belirgindir. Hak âşıkları, şehir merkezlerinden uzak âşık edebiyatı şiir çevresinde yaşadıkları için âşık edebiyatına dil, tür, şekil yönünden yakındırlar. Kendilerini divan şairlerinden ve âşık edebiyatı âşıklarından ayırmak için "Hak âşığı" olarak adlandırmışlardır. Hak âşıkları âşık tarzı şiirler de söylerler.

Tekkeler çevresinde oluşan dinî-tasavvufî halk edebiyatı, âşık edebiyatıyla divan edebiyatının bir karışımıdır. Bu üç edebiyat birbirinden çok farklı olmayıp bir bütünün parçalarıdır. Aynı kültür kaynaklarından beslendikleri için nazım şekli, tür, ölçü, dil, anlatım, üslup ve içerik yönünden ortaklıklar görülür. Bu edebiyat ürünlerinin yazılma amaçları öğretici olduğu için şekil ve estetik ikinci plandadır. Şairler bir tarikata bağlı oldukları için bu konuda görüşler, özellikler ve bilgiler vardır. Bu nedenle şiir estetiğine sahip, sanatlı söyleyişleri olan başarılı örneklere az rastlanır. Telkinci tavırlarıyla divan şairlerinden ayrılırlar.

Dinî-tasavvufî halk edebiyatının sınırlarını belirlemek zordur; ancak konuların halk için, halkın anlayacağı dille yazılması ve şairlerin bağlı buldukları tarikat konusunda halkı eğitme ve propaganda amacı gütmesi bir ölçüde belirleyicidir.

2002 yılında birinci baskısını yaptığımız kitabın ikinci baskısını tekrar gözden geçirerek genişleterek yayına hazırladık. Giriş bölümünde dinî-tasavvufî halk edebiyatı geleneğini besleyen, etkileyen İslamiyet öncesi Türklerin inanç sistemlerini, dinlerini ve inanışlarını ana

çizgileriyle kültürel değişim ve gelişim açısından değerlendirdik. Birinci bölümde; tasavvufun doğuşu gelişmesi, yayılması edebiyatı etkilemesi, ikinci bölümde; Anadolu'da tasavvuf akımları, tarikatlar, zümreler, kurumlar, üçüncü bölümde; Anadolu'da dinî-tasavvufî halk edebiyatının oluşumu gelişimi, dördüncü bölümde; dinî-tasavvufî halk edebiyatı nesrini genel bir bakışla inceledik. Beşinci bölümde; bu edebiyatı biçim ve tür yönünden ele aldık. Altıncı bölümde; üslûp, yedinci bölümde; içerik yönünden değerlendirdik. Sekizinci bölümde; dinî-tasavvufî halk edebiyatında en çok kullanılan terimlere yer verdikten sonra dokuzuncu bölümü; bu edebiyatın temsilcileri olan şâirlere ve şiirlerine ayırdık. Şâirler hakkında bilgi sahibi olunması için onların kısa hayat hikâyelerini de şiirlerinden önce verdik.

Dinî-tasavvufî halk edebiyatı gün geçtikçe kaybolmaya yüz tutmaktadır. Bu edebiyatı ana çizgileriyle bir kültür varlığı olarak tanıtip gelecek kuşaklara aktarmayı görev bildik. Dinî-tasavvufî halk edebiyatını bir ölçüde belirleyebildiysek kendimizi mutlu sayacağız.

Dinî-tasavvufî edebiyatla ilgili olarak araştırmacılar, bugüne kadar çok önemli araştırmalar yaptılar, onlara şükran borçluyuz. Bu tür çalışmalarda eksiklerin bulunması kaçınılmazdır. Konuyla ilgili çalışanların katkıları bize daha sonraki çalışmalarımızda rehber olacaktır.

Bu çalışmanın kitap hâline gelmesi aşamasında görüşlerine baş vurduğum ve kaynaklarından yararlandığım dostum Yrd. Doç. Dr. Doęan Kaya'ya, basım, düzeltme aşamalarında yardımlarını aldığım öğrencilerime, basılmasını sağlayan Sayın Mehmet Varış'a ve Kitabevi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Erman ARTUN

Adana, Temmuz, 2006